

Mértékletesség, technológia és munkamegosztás: szakkönyvtárak szemben a jövővel

Richard de GENNARO

A szerző Austerity, technology, and resource Sharing: Research libraries face the future c. cikkét (Library Journal, 1975. 10.no. 917-923.p.) SÁRDY Péter tömörítette.

Az utolsó két évtizedben a tudományos könyvtárak történetük leggyorsabb fejlődési szakaszát érték meg. A varázsszó a "több" volt. Számos új könyvtár keletkezett. De még ez a felgyorsult növekedés sem volt képes a szakterületek, a szakirodalom fejlődési ütemével lépést tartani: a problémák megoldása helyett kiélezte azokat.

A felgyorsult fejlődés 1970 körül tetőzött, majd ezt visszaesés követte, és bár valószínű, hogy ez a ciklus ismétlődik, ilyen arányban aligha fordul elő még egyszer. Az utóbbi két évtized joggal tekinthető átmeneti aberrációnak, s a könyvtárak normális jellemzője inkább a mértékletesség.

Akadozó növekedés

A könyvtárgazdaság legújabb változásait nem szabad lebecsülni. A szakkönyvtárak sokáig hirdetett exponenciális növekedése leállt. A kulcsadatok közül ezt jelzi például az állománygyarapodás mennyisége (jól felismerhető megakadás 1971-72-ben), s a jelenlegi költségvetési politika hasonló eredményt idézhet elő a létszám- és összköltségadatoknál is.

Számháboru

A könyvtárosok - még az említett, gyors fejlődést nyújtó évtizedekben is - rendszeresen (és nem alaptalanul) "szegénységüket" hangoztatták. A könyvtárral szembeni igényekkel a mégoly gyorsan növekvő költségvetés sem volt összhangban. E jelenség egyik oka az volt, hogy - nem lévén megfelelő módszerek a tevékenység minőségének mérésére - a statisztikai adatok, a "számok" biztosították a könyvtár presztizsét és alkották (igen sokszor) célját.

A statisztikai adatok sok szempontból fontosak, de a könyvtár minőségére, funkcionálására nem utalnak. Ugyanakkor néhány nagy, vagy gyorsan fejlődő könyvtár adatai egészségtelen versenyt idéztek elő a könyvtárak között. E szempontból másodlagos, hogy ma már ezek a könyvtárak is súlyos nehézségekkel küzdenek saját korábbi mércéjük eléréséért.

Nyilvánvaló kell legyen, hogy az önellátás, az "általánosság" ma már irreális. Ujfajta, egészséges növekedési formákat kell keresni, amelyek a lehetőségekhez és igényekhez jobban igazodnak. Ehhez pedig elsősorban szemléletváltozásra van szükség.

A technológia ígérete

Annak, hogy a számháborúnak még nincs vége, hogy a gazdasági realitás még nem nyert általános elfogadást, egyik oka az a remény (vagy illúzió), hogy az új technológia valahogy majd csak átmenti a korábbi fejlődési és növekedési formákat. E téren a legtöbb bizalom a számítógépek és a mikroélepteknika iránt nyilvánult meg.

Ma már látszik, hogy a lokális könyvtárgépesítésnek az 1960-as évekre még jellemző költséghatékonysága eltűnt, s hogy a mikroformátumu publikációk csak egy újabb, kevésbé használt, de a könyvtárak által beszerzett dokumentumtipust teremtettek meg.

A lokális könyvtárgépesítés kora elmúlt. Anyagi terheit legfeljebb egy-két nagy-könyvtár képes elviselni. Az OCLC (Ohio College Library Center) típusu hálózatok népszerűsödése erre utal.

A gépesítésnek ez az új megközelítése jelentős megtakarítást ígér; de az infláció és a csökkenő költségvetés hamarosan ezt is ellensúlyozza, s megmaradnak a hosszútávú pénzügyi problémák, mégpedig azért, mert ezeket nagyrészt a túlzottan ambiciózus gyarapítási politika okozza.

Ma is vannak, akik úgy vélik, hogy a szakkönyvtárakra hamarosan a gyorsan fejlődő, on-line, párbeszédés adat- és szövegfeldolgozó rendszer lesz jellemző, számítógépekkel és telefacsimile berendezésekkel. Ezek a vélemények azonban egyre kevésbé csábítóak. Megtanultuk már (10-15 év tapasztalataiból), hogy a technológia önmagában nem segít rajtunk. Megfelelő időben és helyen igen hasznos lehet, de a probléma igazi megoldását máshol kell keresnünk.

Realista állománygyarapítás

Korunk realitása, hogy a gazdasági recesszió miatt - bármilyen jó ügyről van is szó - a könyvtári gyűjtemények kiépítéséhez és fenntartásához szükséges pénz nincs. Intézményeink nem rendelkeznek vele, a társadalom pedig nem tudja biztosítani.

Meg kell azonban azt is kérdőjeleznünk, szükség van-e gyorsan növekvő, sokmillió állományok egyre nagyobb számban történő kiépítésére. Csak egy példa: az Egyesült Államokban és Kanadában 1951-ről 1974-re az egymillió kötetnél nagyobb állományú könyvtárak száma 1-ről 76-ra, a 3 millió állományúaké 2-ről 14-re nőtt. Ha figyelembe vesszük, hogy a világ publikációs termelése évente 5-15 %-kal, az árszint 10-20 %-kal nő, belátható, hogy ilyen mennyiségű nagy könyvtár nem tarthat lépést a növekedéssel.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy e könyvtárak nagy része jobban szolgálja a fenntartó egyetem presztizsét, mint a használói igényeket (különösen érvényes ez a nem-angol nyelvű illetve a mikroformátumu dokumentumokra).

Az idegen nyelvű állomány egyes könyvtárakban a gyarapodás 60 %-át is eléri, szerepe a használatban ugyanakkor 15 % körüli. Ez természetesen nem csökkenti a nem-angol dokumentumok fontosságát, de felveti valamiféle munkamegosztás alkalmazásának szükségességét.

Bizonyos fokig hasonló a helyzet a mikropublikációkkal is, amelyekből jelentős méretű, de igen kevésbé igényelt gyűjtemények alakultak ki. Érthető, hogy ez a "vásárlási kedv" újabban csökkent, a könyvtárak inkább a Center for Research Libraries kölcsönzési szolgálatát veszik igénybe.

Mindezek mellett a nagymennyiségű szakirodalmat igénylő kutatókat - a gyors növekedés ellenére - egyetlen könyvtár (legyen bár a legnagyobb) egyre kevésbé képes kielégíteni.

Kezd világossá válni, hogy a krónikus pénzügyi, elhelyezési és munkaerő-problémák hosszútávú megoldása csak új célok és a tényleges igényeknek jobban megfelelő, sokkal szelektivebb gyarapítás révén érhető el. A régi, nagy könyvtárak felhasználhatók a többi könyvtár számára, de nem modellként. A nagy saját gyűjtemények helyett operatív gyűjtemények s a máshol található dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása szükséges. Ez a változás az állománygyarapítási költségek csökkenése mellett javítaná az elhelyezési és munkaerő-helyzetet is.

Ilyen radikális változásra korábban nem volt lehetőség, nemcsak a könyvtárosok, de pl. az egyetemi oktatók, kutatók konzervatív szemlélete miatt sem. Azóta azonban uralkodóvá vált valamiféle mértékletességi szemlélet, s ugyanakkor a munkamegosztás is elfogadható alternatívává fejlődött.

A hagyományos, önálló modell elvetéséhez hatékony országos könyvtárhálózat szükséges. Az erre vonatkozó tervjavaslat már elkészült, azonban éppen széleskörű és komplex volta miatt - elfogadása esetén - megvalósítása több évet vesz igénybe. A tervnek van azonban egy olyan része, amely kiemelhető és előnyben részesíthető: a British Library Lending Division mintájára kialakítandó, folyóiratok és monográfiák kölcsönzésével foglalkozó központ.

A munkamegosztás stratégiai

A hatékony állománygyarapítási munkamegosztásnak két igen sikeres modellje létezik: a Center for Research Libraries (CRL) és a British Library Lending Division (BLL).

A CRL száznál több nagykönyvtárral rendelkező szervezet központja, amely a tagkönyvtárak helyett a ritkábban használt, drága dokumentumokat beszerzi és rendelkezésre bocsátja. Saját kölcsönzési tevékenysége nincs, így állományához gyors hozzáférést biztosít.

Sajnos, a CRL is kimerítette lehetőségeit: jelentős fejlesztésre és újabb férőhelyre volna szüksége.

A BLL (korábban National Lending Library) országos, sőt nemzetközi jelentőségű eredményeket ért el. Kiindulása eltért a CLR-étől: főként a leggyakrabban használt dokumentumokhoz kíván gyors hozzáférést biztosítani. Korszerű és hatékony munkaszervezésével, igen nagy állománygyarapodásával, a reprográfia széleskörű alkalmazásával felvetette azt a lehetőséget is, hogy - éppen a ritkán használt dokumentumoknál - a BLL elégitse ki az amerikai igényeket is.

A BLL amerikai igénybevétele egyre nagyobb mértékű, mégis úgy tűnik, hogy hosszútávon és kizárólagosan nem lehet megoldás. Modellként azonban fontos szerepet játszhat hasonló intézmény kialakításához.

Említésre érdemes az University of Pennsylvania Library gyakorlata, amely az általa meg nem rendelt folyóiratokról ingyen biztosítja használóinak a reprográfiai másolatot (ezek többségét a BLL-től rendelve meg). Ezzel az adminisztráció egyszerűsítése mellett továbbra is biztosítja használói hozzáférést olyan folyóiratokhoz, amelyek előfizetését már nem engedheti meg magának.

A BLL sikerének kulcsa az, hogy teljesen önállóan alakult ki, nem ütközve mások vélt vagy valós érdekeivel, s hogy egyszerű és hozzáférhető kommunikációs eszközöket használ: a távirót és a postát. Ezzel szemben az Egyesült Államok abból a látszólag logikus elképzelésből indult ki, hogy maximálisan ki kell használni a már létező szakkönyvtárak nyújtotta lehetőségeket, s hogy komplex számítógépes telekommunikációs hálózatot kell kiépíteni. Paradox módon a legtöbb problémát éppen ez a két kiindulópont okozta.

Az eltérő eredmény okai nyilvánvalók: a számítógépes rendszer lényegesen több előkészítési időt és ráfordítást igényel, ugyanakkor a nagy szakkönyvtárak ereje retrospektív állományukban rejlik. Az "áruház" típusú könyvtárak helyett (mellett) "nagykereskedelmi raktár" jellegű központokra volna szükségünk.

Az amerikai stratégia

Az állománygyarapítási munkamegosztás és könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi megközelítése (a CRL-en kívül) alapvetően hierarchikus, bár a gyakorlatban (a gyorsabb elintézés érdekében) egyes lépcsőket a könyvtárak átugranak. Ugyanakkor a nagykönyvtárak, amelyek a könyvtárközi kölcsönzést "nobless oblige" alapon végzik, sohasem fektettek különösebb súlyt e tevékenységük fejlesztésére, inkább nyügnék érezték.

A részben szövetségi támogatással megindult, térítéses könyvtárközi kölcsönzés néhány államban fellendítette ugyan ezt a tevékenységet, de általános megoldás hatékony országos könyvtári hálózat nélkül nem várható.

Annak, hogy az Egyesült Államokban még mindig szakkönyvtárakra épülő hierarchikus könyvtárközi kölcsönzéssel számolnak, fő oka, hogy nem vonták le a következtetéseket a gyakorlatból és a BLL vagy a National Library of Medicine tapasztalataiból. A könyvtári hiedelmekkel ellentétben a könyvtárközi kölcsönzési kérések zömét nem az egzotikus és rejtélyes dokumentumok teszik ki. Ezeket a nagykönyvtárak könnyen kielégítik, ha mentesülnek a kurrens irodalomra vonatkozó nagyszámu kérés alól. Ezt pedig csak egy BLL-típusú intézmény révén lehet biztosítani.

Érvek egy National Library Resource Center mellett

A kurrens szakirodalmi könyvtárközi kölcsönzési igények - mint láttuk - a hagyományos hierarchikus csatornákon már nem elégíthetők ki. A Center for Research Libraries tevékenységi körét kellene úgy kibővíteni (felhasználva a BLL tapasztalatait), hogy alkalmas legyen e feladatra, elsősorban periodikus kiadványok terén. Az ehhez szükséges feltételek biztosítására a legjobb módszer a CRL szövetségi támogatása és az országos könyvtári rendszerbe építése volna. E megoldás jelentőségét nem lehet eléggé megbecsülni. Tekintsük csak a következő tényezőket:

- a könyvtárak állománygyarapítási költségeinek már most is több, mint felét a folyóiratok előfizetése teszi ki, s a folyóiratok árai gyorsabban emelkednek, mint a könyveké; már ma is vannak könyvtárak, amelyek képtelenek monográfiák beszerzésére;

- a folyóiratok bibliográfiai azonosítása és lelőhely-megállapítása lényegesen egyszerűbb, mint a könyveké;

- a könyvtárközi kölcsönzési kérések több, mint fele folyóiratokra vonatkozik, s e kérések 85 %-át cikkmásolat révén elégítik ki;

- A javasolt országos könyvtári program készítői szerint 10 éven belül ez a központ a cikkmásolatok iránti igényeket döntő részben ki tudja elégíteni;
  - a BLL becslése szerint az Egyesült Királyság könyvtárközi kölcsönzési forgalmának háromnegyedét bonyolítja le, s ennek 83 %-át raktárról.
- A fentiek alapján aligha lehet vitás, hogy elkerülhetetlen egy országos kölcsönző központ létrehozása.

Copyright

A kiadók és szerzői jogvédők ellenőrzése az állománygyarapítási munkamegosztással szemben szintén ezen az uton volna leküzdhető. Anglia lehetővé tette a könyvtárak bizonyos mértékű korlátozott másolási tevékenységét a szerzői jogot szabályozó törvény módosításával. A könyvtárak a legszükségesebb könyveket és folyóiratokat továbbra is megvásárolják. Megalapozatlan a kiadóknak az a reménye, hogy a könyvtárközi kölcsönzés és a reprográfia akadályozása esetén a könyvtárak többet fordítanak beszerzésre: ettől nem lesz több pénzük. Valószínű, hogy néhány kiadó jelentős veszteségeket szenved, néhány folyóirat megszűnik. Ez önmagában sem volna baj. A tudományt ettől nem érné veszteség, s az a gyakorlat, hogy a kiadói tevékenységet a könyvtárak költségvetésének emelésével támogatják, nem maradhat fenn.

A könyvtár- és a tájékoztatástudomány oktatása és a tudományos kutatás

B. C. VICKERY

A szerző Academic research in library and information studies c. cikkét (Journal of Librarianship, 7. Vol. 1975. 5.no. 153-160.p. Bibliogr. 12 tétel) PÁLVÖLGYI Endre tömörítette.

Az elmúlt évtizedek során a könyvtár- és tájékoztatástudományi ismeretek meghonosodtak az egyetemeken és főiskolákon, olyan szaktárgyakká lettek, amelyekből magasabb tudományos fokozatot (magiszteri, baccalaureusi) egyaránt lehet szerezni. A tudományos rang elnyerésének következményeként megnőtt azoknak a nappali és esti hallgatóknak a száma, akik doktori címet kívánnak szerezni a könyvtár- és tájékoztatástudományi karokon. Ez azt jelenti, hogy elérkezett az ideje annak, hogy fokozottabb figyelmet fordítsunk az e témákban folyó tudományos kutatómunkára, meghatározzuk a doktori fokozat elnyeréséhez szükséges kutatások jellemző sajátosságait, meghatározó jegyeit, a benyújtott értekezések és tézisek minősítésének kritériumait.

Könyvtári és tájékoztatási tanulmányok

Az első megválaszolendő kérdés: melyek azok a könyvtár- és tájékoztatástudományi tantárgyak, amelyek keretében tudományos kutatómunka folyhat? E tárgyak gyakorlati jellegűek, arra tanítják meg a hallgatókat, hogyan vehetnek részt a könyvtári és tájékoztató munkában. Az oktatás tartalma tehát szoros kapcsolatban áll a